

Forord

Højbjerg Bibliotek rummer en betragtelig Lokalhistorisk Samling i form af bøger, billeder, kort, båndoptagelser og ordnede og sorterede avisudklip med meget mere, der kan fortælle noget om det lokale samfund. Nogle lokalhistorisk interesserede beboere har oprettet en Støtteforening for Højbjerg Lokalhistoriske Samling, p.t. på ca. 150 medlemmer, som samles til møder og arrangementer, foredrag, besøg og vandringer i lokalområdet. Foreningen kan glæde sig over pæn tilslutning til arrangementerne, mellem 40 og 150 deltagere pr. gang.

Derudover har en lille gruppe stillet sig vederlagsfrit til rådighed for biblioteket ved at være til stede i den lokalhistoriske samling nogle timer en gang om ugen (hver tirsdag mellem kl. 10 og 12 samt den første mandag i måneden mellem kl. 16 og 18) for at hjælpe med at besvare spørgsmål, vejlede besøgende ved at fremskaffe oplysninger fra kirkebøger og folketællingslister fra en svunden tid, finde billeder og kortmateriale, matrikelkort, ældre kort og meget mere samt også at gennemse og eventuelt modtage billeder og ældre fotografier af lokalhistorisk interesse, en ordning, der i de få år, den har eksisteret, tilsyneladende fungerer til manges glæde.

Ordningen kom i stand på initiativ af Aksel Rasmussen, tidligere medlem af Århus byråd og endnu tidligere - før kommunesammenlægningen - af det gamle Holme-Tranbjerg Sogneråd, hvorunder Højbjerg hørte.

Derudover arrangeres der på biblioteket jævnligt skiftende udstillinger fra den lokalhistoriske billedsamling. En af de ældre, aktive Højbjergborgere, der er med i dette arbejde, er den, der skriver disse linjer, og som sammen med et par medarbejdere har samlet materialet til denne bog. Jeg er ikke indfødt Højbjergborger, kun tilflytter, men har dog med min familie været bosat i området i mere end 50 år og har således personligt oplevet og taget del i den udvikling, der har præget området i den periode, da stedet ændrede sig fra "Skidenpyt" til "Højbjerg".

BILLEDER AF HØJBJERGS HISTORIE:

Fra Skidenpyt til Højbjerg



Navnet "Højbjerg" er ikke af gammel dato i Århus-området. Der findes mindst 14 forskellige lokaliteter rundt omkring i Danmark med navnet Højbjerg - hvad der får mange nordmænd til at trække på smilebåndet - men kun et, Højbjerg ved Århus, har selvstændigt postnummer: 8270. Der er eksempelvis et kendt Højbjerg med egen sognekirke i nærheden af Rindsholm ved Viborg, men ellers er Højbjergnavnet knyttet til mindre lokaliteter. Vores Højbjerg har fået sit navn på et ikke nærmere præciseret tidspunkt først i dette århundrede.

Områdets gamle navn er det lidt flatterende navn "skidenpyt" eller "Skidenpøt". Som sådan er navnet første gang anvendt som officiel betegnelse for området så tidligt som i 1658 og findes endnu så sent som i 1928 betegnet på et officielt generalstabskort (gengivet ovenfor).

Det store værk "Trap, Danmark" omtaler i udgaven fra 1926 lokaliteten således: "Højbjerg - tidligere Skidenpyt". I værkets tidligere udgaver er stedet end ikke nævnt. Første gang, vi i den gamle Holme-Tranbjerg Kommunes protokoller finder navnet Højbjerg noteret, er i forbindelse med kommunens udbetaling af "aldersrente", som det jo hed dengang, til beboerne, der i 1906 havde adresse "Skidenpyt", men et par år senere boede på samme adresse, men nu med "Højbjerg" som betegnelse.



Den store palælige villa, nuværende Grumstolsvej nr. 13, med stor park, opført 1898, nu domicil for arkitektfirmaet "Aarhus Arkitekterne", hed i sin tid "Højbjerg", og en tidligere ejer, grosserer Carl Jensen, henvender sig i 1914 til kommunen med en forespørgsel om, hvemder har pligt til at holde vejen "fra Villa Højbjerg til Hads Herreds Landevej". Grosserer Carl Jensen har, i lighed med andre velhavende tilflyttere været utilfreds med at have en adresse med et så upoetisk navn som "Skidenpyt". Men hverken de gamle protokoller fra den tidligere Holme-Tranbjerg Kommune, Århus Kommune eller Postvæsenet har kunnet give os lokalhistorisk interesserede nogen helt præcis, *dokumenteret* dato for navneskiftet fra Skidenpyt til Højbjerg. Men hvorfor navnet "Skidenpyt"?



Den gamle Hads Herreds Landevej, som i dag officielt hedder Oddervej, var indtil begyndelsen af dette århundrede krydset af flere bække, der løb over landevejen, omkring der, hvor krydset Rosenvangs Allé og Grumstolsvej befinder sig. Et ældre, officielt generalstabskort, opmålt og signeret 1875, viser præcis, hvor bækkene krydser vejen. Disse bække kunne i perioder gøre vejen vanskelig fremkommelig, ja ligefrem ufarbar for køretøjer. Det hjalp kun lidt, at man fyldte ler, skærver og andet vejfyldningsmateriale på - det gjorde vejen højere, men blev kun til pløre og ælte. Det hjalp først, da man i begyndelsen af dette århundrede fik bygget en stenkiste under vejen og senere fik lagt vandløbene i rør.

Når bønderne fra Hads Herred havde været på torvet i Århus for at afsætte deres produkter, og de - med penge på lommen - skulle vende tilbage, opstod der tit problemer. Røvere og ugeringsmænd lå på lur, og det var svært at passere, mudrede steder ved Skidenpyt var et oplagt sted til overfald. Den nuværende Oddervej er en delvis omlægning af den tidligere gamle Hads Herreds Landevej. Vejen havde et andet forløb end i dag - noget sydligere - men passerede dog som i dag Frederikshøj. Den derboende skovopsynsmand Niels Bech advarede: "Det er ikke godt at gå ene gennem Skidenpøtten" og talte om "onde mennesker, som vil berøve folk, hvad de fører med sig". Hestene trængte til et hvil efter den lange bakke op, og selv kunne man godt trække til en pipe tobak. Det fik man ved "Tobaksleddet" (omtrent over for den nuværende Hestehavevej): Vejen derfra ned til Thors Mølle hedder stadig på skovens officielle kort "Tobaksvejen". Når man var nogle stykker, kunne man hjælpe hinanden gennem Skidenpyt og bedre forsvare sig mod røveriske overfald. Alligevel er der fra ældre tid talrige beretninger om overfald og udplyndring. Dette billede viser Oddervej igennem Skåde omkring 1915. Hjørneejendommen med det pompøse indgangsparti er den gamle landsbyskole i Skåde

BILLEDER AF HØJBJERGS HISTORIE :

Vandmøller i Højbjerg



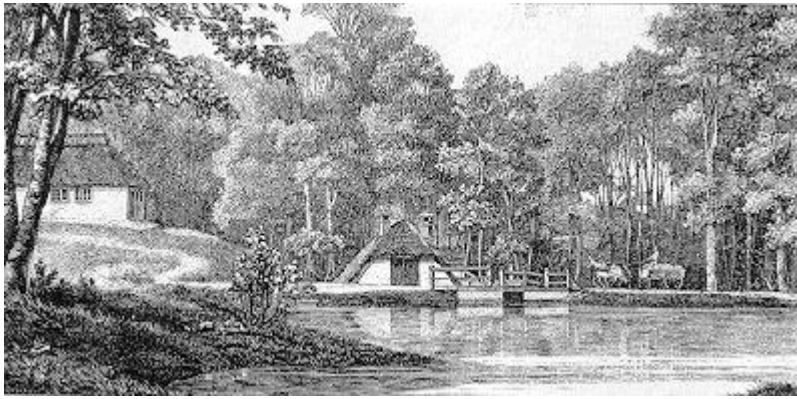
Dette billede viser Oddervej omkring 1935, tyve år senere end fotografiet på den modsatte side. Vejen er nu blevet brolagt.

Den mest vandrige af bækkene i området kom oppe fra Lyseng, der hvor nu set store idrætsanlæg ligger, og selvom man idag har lagt størstedelen af den i rør, kan man følge dens forløb.

En anden bæk blev kaldt Egebækken og har givet navn til nuværende Egebæksvej. Den kom oppe fra Rørmosen (jf. nuværende Rørmosevej) og krydsede vejen ca. 100 m. østligere.

En tredje bæk løb under den nuværende Nagelsvej. Her - ved den nuværende Materialgård, tidligere betegnet som "Rensningsanlægget", samledes bækkene til én, kaldet "Skambækken" dvs. "den korte bæk", den, som vi i dag oftest finder betegnet som "Varnabækken".

Langs denne bæk har der i tidens løb ligget en række vandmøller, der udnyttede vandkraften fra det i tidligere tid så rigeligt strømmende vand. Øverst tæt ved landevejen lå en mølle, Skambæk Mølle, som vi ikke kender noget billede af, og som ingen nutidige kan have i erindringer om. Den blev nedrevet så tidligt som 1573 i Frederik II's regeringstid efter kongelig ordre, da lensmanden på Aarhusgården, under hvem skoven sorterede, havde beklaget sig over ulovlig træhugst, krybsskytteri og navnlig over, at møllefolkene ødelagde det rige ørredfiskeri i bækken. Af Skambæk Mølle er der ingen spor tilbage.



Den næste mølle ved Skambækken ved vi betydeligt mere om, for mølledammen eksisterer endnu. Den er ganske særligt interessant, idet den var Danmarks første papirfabrik, anlagt i 1635 af bogtrykker Hans Skonning på kongelig opfordring. Papir var et kostbart materiale, som man hidtil havde måttet importere, men Christian IV var ivrig efter, at landet kunne blive selvforsynende med papir. Råmaterialet var opkradsede linnedklude.

Hans Skonning fik bevilling til at opkøbe gamle klude overalt i Århus Stift. Kludene blev i en stampemølle hakkede, massen lå i længere tid i fugtig tilstand, blev mørnet, kom så igen i stampeværket, blev sønderdelt og lagt i "bøtte" (heraf betegnelsen "bøttepapir").

Møllen fungerede kun som papirfabrik i en snes år. Hans Skonning døde i 1651 under lidt mystiske omstændigheder ved et fald fra Domkirkens tårn, idet han tillige var klokker ved Århus Domkirke, og der var ingen til at føre hans arbejde på papirfabrikken videre. Møllen omtales i 1664 som "en papirfabrik, som er øde og bruges af ingen", men endnu mere end 100 år senere blev stedet omtalt som "papirtoften".

Efter at møllen var nedbrændt, blev den genopført som stampemølle i 1780 af en møller Christian Nielsen, som også drev Thors Mølle, og efter hans død giftede enken Sidsel Pedersdatter sig med en Poul Madsen, efter hvem møllen blev kaldt "Pouls Mølle". Det navn var den kendt under helt op til vor tid, hvor mølledammen stadig på kortet bliver betegnet som "Pouls Dam". Træsnittet af Århusmaleren A. Fritz viser møllen, som den så ud i 1865. Møllen fungerede som kradsuldmølle, der fremstillede materiale til hestedækkener, madrasser, tæpper mv. Den blev nedrevet i 1877.



Den næste mølle hedder *Thors Mølle*. De oprindelige bygninger vides at være opført i 1637, altså på Christian IVs tid, hvor de først fungerede som krudtmølle, senere som feldberedermølle, dvs. til forarbejdning af læder og skind. I 1700-tallets begyndelse blev møllen købt af rådmand Andreas Stæhr til stampning af klæde og fik adskillige skiftende ejere. Allerede i 1700-tallet var møllen et populært udflugtsmål i sommermånederne. Vi kender en beretning om, at Katedralskolens elever og lærere foretog en

udflugt til Thors Mølle så tidligt som i 1769 og blev beværtede med "kold køkken, vin, kaffe og koldskål". Det lyder da hyggeligt. Knap så hyggeligt har det været ved andre lejligheder, hvorefter berettes om drabelige slagsmål, f.eks. 2. pinsedag 1790.

For godt hundrede år siden, i 1890'erne, blev det populært at købe "vand på maskine" på Thors Mølle, som jo lige siden har været et populært udflugtsmål. De originale bygninger er efterhånden blevet erstattet af nyere og mere tidssvarende. Pudsigt nok fik stedet først så sent som i 1966 egentlig beværterbevilling.

Under besættelsen var Thors Mølle en overgang beslaglagt af den tyske værnemagt, og efter befrielsen overtog englænderne stedet, som de vist syntes vældig godt om i de fredelige, romantiske omgivelser mellem bakkerne i skoven.



Kun hundrede meter længere nede ad Møllebækken lå der endnu en mølle, oprindeligt en kobbermølle, senere omdannet til stampemølle i kradsuldsfabrikationen under navnet *Nymølle*. Den blev nedrevet i 1877. Beliggenheden, også af mølledammen, er endnu kendelig i terrænet. Den sidste mølle ved bækken var *Varna-Møllen* (billedet), så vidt vides opført i året 1592 af en Anders Possin som kornmølle. Men også den skiftede funktion, først som feldberedermølle, senere brugt til stampning af tøj og senere igen brugt i den åbenbart menget rentable kradsuldsfabrikation. Den hørte under baronet Marselisborg og dens særprægede navn skyldes baron Christian C.N. Gersdorff, der havde gjort tjeneste som russisk officer ved fæstningen Varna ved Sortehavet. Han er også ophavsmanden til navnet Silistria (ved en anden bæk), som har navn efter en fæstning i det nuværende Bulgarien. Varna-møllen blev nedrevet i 1892 efter at have eksisteret i præcis 300 år.

Man kan i dag undre sig over, at der var vand nok i Varnabækken (Skambækken) til at drive alle disse møller, og der er også beretninger om, at det i perioder kneb med vandkraften. Mølleren i kobbermøllen skal have beklaget sig over, at han måtte stemme vandet op i to døgn for at have vand nok til at drive mølleværket i et halvt døgn, ja, der skulle samles vand i en hel uge for at mølleværket med to hjul kunne holdes i drift blot én dag.

BILLEDER AF HØJBJERGS HISTORIE :

Teglværker



Landskabet i Holme-Højbjerg- Skåde er et morænelandskab med den gamle bronzealderhøj Jelshøj (128 m) som Århusegnens højeste punkt. På billedet, der er taget i november 1935, er gårdejer Søren Jelsbak ved at pløje sin mark lige neden for højen.

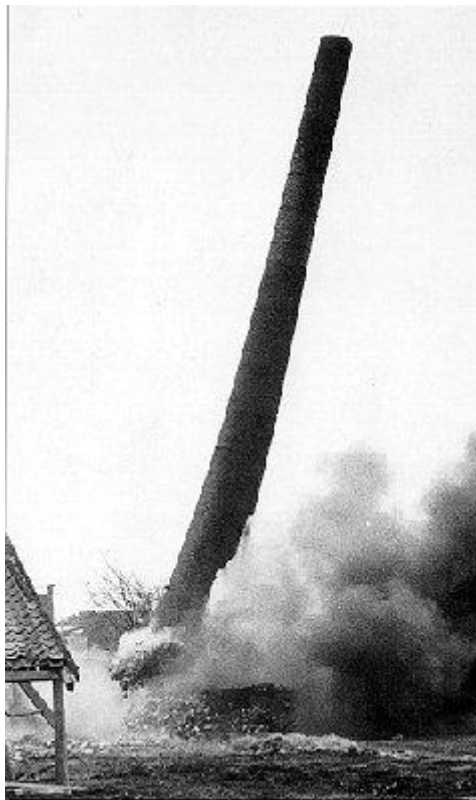
Leret i randmorænerne har erfaringsmæssigt vist sig særlig egnet til teglbrænding, og netop teglfremstilling har været områdets meget fremtrædende erhverv gennem flere hundrede år. Teglfremstilling begyndte her i landet omkring 1150. Brændt tegl var i begyndelsen et kostbart materiale, der fortrinsvis blev brugt til byggeri af kirker og herregårde. Almindelige beboelseshuse var opført af bindingsværk og lerklinede vægge på risfletning, også i byerne.



Teglfremstilling kræver fint ler af en bestemt slags opløst moræneler, der oftest findes i udkanten af store morænebakker fra istiden, således f.eks. i Holme Bjerges fremskudte randpartier. Selve det gamle bynavn Skåde betyder "noget der er fremskudt", f.eks. det yderste af en lang bakkekam. Navnet *Skåde* findes - i lidt varierende staveformer - noteret som landsbynavn her på stedet fra 1341. Det er beslægtet med andre stednavne, der også ligger ved fremspringende højdedrag som Givskud, Skodborg eller voldstedet "Skaadebakken" på øen Hjelm. Der var et stort transportproblem inden for teglværksbranchen. Leret skulle transporteres fra lergravene - fx. "Mølbograven" - ad et omfattende skinnerystem. I de første mangeår på hestetrækne tipvogne, indtil motoriseringen satte ind. De færdigbrændte sten blev kørt på tungtlæssede hestevogne til Århus. Her må vi igen mindes de elendige vejforhold gennem Skidenpyt.



De mange mennesker i Højbjerg-Skåde området, som var beskæftiget i teglværksindustrien, udgjorde et særligt fællesskab og havde et tæt sammenhold. For udenforstående var betegnelsen teglværksarbejder en fællesbetegnelse, men for de implicerede dækkede det over mange begreber. Der var et udpræget hieraki inden for branchen, og der skelnedes mellem brændere og gravere, mellem trillerne og strygerne - hvor der var "finest" at være håndstryger - man kunne høre til ovnfolkene eller klamperne, man kunne være diskentriller eller lapdreng. Erfarne teglværksfolk har fortalt, at det havde meget lidt med økonomi at gøre - på grund af akkordordningerne tjente de "mindre fine" ofte mest.



Historien om teglværkerne i Skåde begyndte omkring år 1200 og slutter helt præcis den 6. januar 1981, da Emiliedals store skorsten blev bortsprængt. Kragelund Teglværks 45 m høje skorsten blev bortsprængt 13 år tidligere, den 16. marts 1968 (billedet). På grunden, hvor dette teglværk lå, ligger nu Amtsgården.



Der har været mange teglbrænderier i området. De fleste dog mindre, eksempelvis et ved stranden ved Fiskerhuset ved Giberåens udløb (endnu kendeligt i terrænet), et ved Lysenggård ved nuværende L.A. Rings Vej, et ved gigtsanatoriet Hans Jansens Hjem, efter sin sidste ejer kaldt "Iversens Teglværk". Men til sidst var der kun de to store, industrielt drevne teglværker Kragelund Teglværk (som ses på billedet herover) og Emiliedals Teglværk. De udgjorde områdets hovederhverv, som i sæsonen fra april til ultimo oktober beskæftigede langt de fleste familier herude.



"Teglværksgården" ved Emiliedal Teglværk omkring 1938. Stående i vognen ses staldkarl Jørgen Jacobsen med døtrene Ellen og Asta. Teglværksgården blev drevet som landbrug, og dens marker lå øst for Oddervej, og strakte sig helt op til skoven. Der var også telefoncentral her - for enden af bygningen ud mod Oddervej. Denne længe blev revet ned, da landevejen blev udvidet. Jens Rasmussen, som var formand på teglværket, passede telefoncentralen.



Skåde Afholdshotel blev bygget år 1900. Det havde ikke direkte forbindelse med teglværkerne. Det blev bygget af en håndværker, der gik under navnet "Snedker-Jacob" og blev drevet det meste af tiden som decideret afholdshotel - dog ikke konsekvent. Bygningen blev nedrevet i 1990.

BILLEDER AF HØJBJERGS HISTORIE :

Gårde og lystgårde



Det er forholdsvis få virkelig gamle huse, der stadig er i brug i Højbjerg-området, men blandt dem er *Saralystgården*. Den er opført i slutningen af 1780'erne som såkaldt hovedgård under herregården og baroniet Marselisborg. Det var i en periode, hvor såkaldt "hovedgårdsdrift" kom på mode som en rentabel måde at drive større godser på, nemlig med en forpagter, der på egen regning skulle drive gården, men svare forpagterafgift til herremanden - i dette tilfælde baron Gersdorff. Forpagteren af Saralystgården havde været forvalter på Marselisborg og hed Mads Kierulf. Hans hustru havde været stuepige på herregården og hed *Sara*, født Brunau. Der har vi altså oprindelsen til navnet, som jo efterhånden gav navn til en hel bydel, Saralystkvarteret, til Saralystparken og meget andet med Sara. Gården bestod, da den stod færdigopført i 1795, af en grundmuret hovedbygning med to længer, hvoraf den sydlige stadig er den oprindelige, af gedigent egebindingsværk med mursten (ikke noget med lerklinet fyld her!). Bygningerne stod i det ydre næsten som i dag, blot var de stråtede helt op i dette århundrede. Fotografiet er taget i 1906 og visr ejeren Chr. Buchtrup (i midten) og hustru Henriette omgivet af børn, familie og gårdens folk.



Mads Kierulf fik efterhånden ry som en meget dygtig og højt estimeret landmand med mange fine titler: han betegnes både som landsvæsenkommissær, stiftsrevisor, justitsråd og krigsråd. baron Gersdorff har sikkert med en vis misundelse set, hvor herskabeligt hans tidligere forvalter og stuepige havde indrettet sig samtidig med at han selv i et brev til kongen søger om tilladelse til at fraflytte sin gård Marselisborg med den begrundelse, at "hovedbygningerne ere uden undtagelse i høj grad brøstfældige og våningshuset næsten ubeboeligt".

Saralystgården var fra starten gedigent byggeri, velbygget og veldimensioneret, opført i samme periode, som herregården Moesgårds hovedbygning, en periode, der var præget af kvalitetsbyggeri. Gården har efter Kierluffs død i 1834 haft adskillige skiftende ejere. Udstykningen af landbrugsjorden til parcelhusbyggeri begyndte i 1917.

Landsforeningen for Sukkersyge drev i nogle år i 1960'erne gården som ungdomspension, fra 1981 ejes den af "Andelsforeningen Saralystgården", der driver ejendommen som en slagt bofællesskab.



Hestehavegården, som ligger på Oddervej nr. 32, er i dag en herskabeligt udseende privatbolig med stor have. Den er i sin nuværende skikkelse opført så tidligt som i 1810 - på en endnu ældre gårds plads - som en bindingsværksbygning med stråtag, senere ændret til tegltag. Den er på alle ældre kort omtalt som "Frederiksminde", men blev i 1924 af skovrider Bang omdøbt til "Hestehavegården", og det har været dens officielle navn siden, markeret af det smukke stykke billedskærerarbejde med et par heste, som markerer indkørslen til gården. Det gamle navn Frederiksminde siges efter traditionen at hentyde til kong Frederik VII, grundlovens giver - "Folkets kærlighed, min styrke". Men det kan ikke være rigtigt, da gamle kort viser, at gården hed Frederiksminde før Frederik VII blev født.



Nævnes bør også *Lysenggården* på L.A. Rings Vej nr. 56, oprindelig både teglværk og landbrugsejendom, som sådan drevet endnu for ca. 50 år siden, men har senere ført en omflakkende tilværelse som både møbelfabrik, biblioteksbygning, kvindeaktivitetscenter og meget mere. Den nuværende bygning er fra 1887, hvad en marmorplade ud mod vejen fortæller om. Fotografiet er taget i 1910. Et andet gammelt, stadig eksisterende hus i området er *Egelund*, der endnu er at se på Rosenvangs Allé nr. 245. Det er oprindelig en landbrugsejendom og senere gartneri (Larsens gartneri) og er også med på gamle, mere end 100-årige kort.



Noget helt specielt er den gamle lystgård *Kragelund* fra 1851, opført af teglværksmanden H.P. Heide. Stedet var oprindeligt en landbrugsejendom på ca. 60 td. land. I Heides tid blev teglbrønderiet dominerende.

H.P. Heides søn, søn Rolf Wilhelm Heide, overtog gården og teglværket i 1890 og udvidede bygningerne med en herskabelig tværfløj. *Kragelund* var aldrig nogen herregård, men både park og bygninger havde noget herregårdsagtigt over sig.



I den tidligere Holme-Tranbjerg kommunes tid blev Kragelund drevet som hotel og var et populært udflugtsmål og samlingssted for de lokale beboere. Her ses et festligt dækket bord fra hotellets glansperiode i 1960'erne.



Blandt andre ældre huse i Højbjerg bør også nævnes "Grumstolen", en ældre landbrugsejendom fra forrige århundrede. Her fødtes i 1874 den senere så kendte borgmester i Helsingør Peder Christensen ("Kong Peder"). Huset blev nogle år før århundredeskiftet benyttet som sommerbolig for Enrico Dalgas, hedens opdyrker, og hans familie, og efter traditionen er det dem, der har givet huset dets ejendommelige navn, vistnok hentet fra Telemarken i Norge.

Ejeren af ejendommen var i 1910 Hans Holm Sørensen, hvis familie ses på billedet fra venstre Agnes Holm Sørensen, Elna Holm Sørensen, Viggo Holm Sørensen (med hesten) og i vinduet Maren Holm Sørensen, mor til de øvrige personer på billedet.

Huset nedbrændte totalt natten til den 19. marts 1995, men Århus Kommune lod det genopføre, så at det i det ydre står næsten som før branden, dog nu forsynet med årstallet 1996. Det ligger idyllisk i et skovområde, hvorfra der i tidligere tid blev foretaget omfattende grusgravning, bl.a. til brug ved byens kaserner. Huset ejes af kommunen og benyttes i dag til sports- og fritidsaktiviteter.



Ved begyndelsen af dette århundrede blev det mere og mere almindeligt for folk med deres virke i Århus at flytte mod syd og bosætte sig i Højbjergområdet. Det havde hidtil været mondænt at slå sig ned i Risskov-området, men nu fik mange øjnene op for de muligheder, der lå i de naturskønne områder syd for Århus. En medvirkende årsag var nok, at skovområderne ved Århus Kommunes overtagelse af Marselisbog Gods i 1897 nu var offentligt tilgængelige. Højbjerg hørte dog stadig ikke under Århus, men var en del af Holme-Tranbjerg Kommune.

Blandt udflytterne var en del arbejdere og funktionærer fra Aarhus Oliefabrik. På billedet (fra 1923) ses Jens og Karen Rasmussen foran deres nybyggede hus på L.A. Ringsvej (dengang kaldet Kongevej). Drengen Aksel Rasmussen, senere sognerådsmedlem, byrådsmedlem og initiativtager til Lokalhistorisk Støtteforening. Billedet giver indtryk af, hvor øde og nybyggeragtigt der endnu så ud i dette nu helt udbyggede område.

BILLEDER AF HØJBJERGS HISTORIE :

Skåde Mark



Det store område øst for den gamle landsby Skåde, som dels kaldtes "Skåde Mark", var i ældre tid, dvs. indtil år 1900, kun sparsomt bebygget. Der lå enkelte gårde - en af dem blev af ukendte grunde kaldt "Københavnsgården" eller blot "København" - og der var gartnerier og huse, men specielt var bakkerne urentabel landbrugsjord.

Det kuperede landskab med nærhed af de store skovstrækninger og med vid udsigt over Kattegat var meget naturskønt og attraktivt som beboelsesområde for folk med deres virke i Århus. Der fandt enkelte udflytninger sted. I 1898 fandt en større mudstyknings sted med henblik på sommerbebyggelse - ikke "sommerhuse", men landsteder - ved fabrikant John Wied og læge A.H. Winge, men først da udstykningen af villakvarteret "Tårnhøj" omkring år 1900 begyndte at tage form, kom der gang i udviklingen. Grundene ejedes og udstykkedes af garver V. Flach og bødker J. Balle. Jorden udstykkedes i meget store boligparceller, og der groede et boligområde op domineret af store herskabelige villaer og landsteder - det blev eksklusivt at bo i Skåde Bakker.

Det store udsigtstårn af træ, der gav navn til "Tårnhøj" eksisterer ikke mere, og i de senere mange år er de store grunde blevet yderligere opdelt og har givet plads til mange huse.

Det store område, der blev kaldt Skåde Mark, er i dag fuldt udbygget. Jo, det gamle nedvurderende og af århusianere hånligt omtalte skidenpyt-kvarter har ændret karakter!



De fleste af de større oprindelige huse i Skåde eksisterer endnu, omend for manges vedkommende i stærkt ændret form. Tilværelsen er blevet en anden siden de blev opført. Mange af husene var baseret på, at der blev holdt tjenestefolk, domestikker, gartner, chauffør og anden form for assistance til den daglige husførelse, og den livsform er jo blevet sjældnere i dag. Et enkelt af de store huse skal dog omtales, villa Arnak, bygget i to etager i 1899 som sommerbolig og i 1904 ombygget til helårsbolig ved arkitekt Thorkel Møller for fabrikant John Wied (i øvrigt broder til forfatteren Gustav Wied). Huset er nærmest i herregårdsstil. Grunden på 15 tønder land er senere blevet udstykket til villagrunde. I mange år var huset beboet af direktør Ludvig Wohlert og fru Gudrun Wohlert. Det store hus er i dag opdelt i ejerlejligheder.

Der er stadig mange store grunde i området.



Før vandværket blev bygget kunne beboerne i Skåde hente vand fra "bybrønden", vippebrønden på hjørnet af Jelshøjvej og Skådevej. På dette billede fra 1916 ses fru stefania Andersen ved brønden. Det ser jo hyggeligt ud, men er nok besværligt og upraktisk. Ville vi mon ønske os de gamle tider tilbage?



Det store, højtliggende villakvarter fik hurtigt vandforsyningsproblemer, og i 1914 oprettedes Skåde Bakkers Vandværk ligesom i øvrigt også det "gamle" Højbjerg havde sit eget vandværk beliggende neden for den nuværende vej Dalvangen ved spejderhytten "Kløverhytten". Omkring en af de største bakker, Kattehøj, blev der anlagt en smukt beliggende golfbane, og den og de nærliggende bakker var i sneperioder et yndet vintersportssted egnet til skiløb og kælkning. Også denne nu nedlagte golfbane er nu udstykket til villabebyggelse og golfbanen er flyttet længere sydpå i nærheden af Moesgård.

BILLEDER AF HØJBJERGS HISTORIE :

Kvarterer i Højbjerg



Velhavende borgere byggede som nævnt landsteder og herskabelige sommerboliger i Skåde Bakker fra 1898, men i Højbjerg-området begyndte en egentlig villa- og parcelhusbyggelse i årene 1900-1910 langs det sydvendte skovbryn langs senere Nagelsvej (opkaldt efter postmester Nagel).

På billedet ses tre ældre huse på Nagelsvej. Husene havde navne, først senere fik de numre:

"Bøgelund", "Rockhill", "Sunbright". De sidste navne leder tanken i retning af engelske *garden cities*.

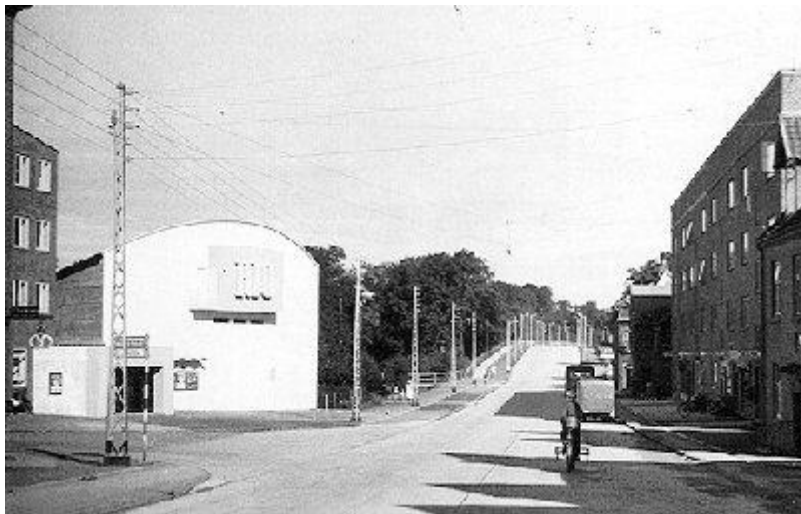
De tre afbildede huse er alle opført i 1908.

Fra samme periode stammer Kildehøj og den store "Stampes Villa", det navn, den gamle Villa Højbjerg i mange år var kendt under, med en meget stor park i romantisk stil, der både rummede en norsk bjælkehytte, et kinesisk lysthus, flotte springvandsanlæg og kunstfærdige stenhøjspartier - alt sammen nu forsvundet.



Omkring Saralystgården opstod der ved udstykning et attraktivt parcelhuskvarter for mennesker med mere beskedne boligfordringer, et kvarter, hvor mange arbejdere, funktionærer og håndværkere slog sig ned.

I løbet af 1920'erne og 30'erne tog bebyggelsen rigtig fat herude, især omkring krydset Rosenvangs Allé/Oddervej. Her opførtes i 1925 Bakkehus og i 1931 Enghavehus og senere endnu Højbjergparken, og her lå det egentlige Højbjerg Centrum, med mange butikker.



I 1930'erne boede der efterhånden så mange i Højbjerg, at den lokale tømrermester Thorvald Pedersen mente, at der måtte være basis for et lille lokalt biografteater. Det var i de år - før fjernsynets gennembrud - da enhver samlet forstadsbebyggelse måtte have et biografteater. Det blev til Rio-biografen opført på foranledning af et lille konsortium og indviet den 15. september 1939. Rio-biografen var i de første mange år et hyggeligt samlingspunkt for Højbjergbeboere. Den lagde hovedvægten på familiefilm og børnefilm. Den blev drevet af Thorvald Pedersen som et udpræget familieforetagende. Med fjernsynets og videoens gennembrud kom mange lokalbiografer i vanskeligheder, og Rio-biografen måtte holde op. Bygningen er i dag solgt til andet formål (Antroposofisk Selskab). Forinden havde huset dog spillet en afgørende rolle i Højbjergs historie som udgangspunkt for kirkesagen (se s. 34).



Efterhånden kom et stigende byggeri af store boligblokke til at sætte præg på Højbjergområdet. Nævnes skal *Saralystparken* (fra 1950'erne, billedet), *Højbjergparken*, bygget på den nedrevne Kjeldberggårds jorder (bedre kendt som mælkehandler Rasmus Caspersens gård) i 1943 på hjørnet af Oddervej og Kragelunds Allé, *Frederiksparken*, tæt ved kirken, opført i 1948-49, delvis på det gamle, nedlagte mørtelværks grund, *Mosegården* (fra 50'erne) ved Rosenvangs Allé, *Elverdalsparken* fra 1960'erne, byggeriet ved Olaf Rudes Vej og Kridthøj Torv, ligeledes fra 60'erne. Navnet "Kridthøj" har formodentlig ikke spor med kridt at gøre - på gamle kort betegnes bakken som Gretbjerg. Byggherren for de fleste og største af disse byggerier var Højbjerg Andelsboligforening, oprettet i 1942 ved en stiftende generalforsamling på Hotel Kragelund.

BILLEDER AF HØJBJERGS HISTORIE :

Kirke og skoler



I løbet af 1930'erne kom der til at bo op imod 3000 mennesker i Højbjerg-området, og der opstod klart formulerede ønsker om at få egen sognekirke med tilhørende kirkegård. Den tyske besættelse fra 1940 styrkede disse ønsker. Der blev holdt beboermøder om kirkesagen. Først på det gamle Hotel Kragelund den 2. oktober 1941, senere i dengang næsten nye Rio-biograf den 26. februar 1942. Forinden havde man taget Rio-biografen i brug til julegudstjeneste. Man fik nedsat et kirkebyggeudvalg, hvis dynamiske og initiativrige formand var fabrikant Ludvig Wohlert.



Der var ved byggeudvalgets møder almindeligt ønske om, at man ville have en rigtig dansk landsbykirke - ikke noget med moderne arkitektur i funkisstil her! Man udskrev ikke arkitektkonkurrence, men udvalget henvendte sig til den kendte kirkearkitekt Harald Lønborg-Jensen i fuld tillid til, at netop han kunne skabe en typisk landsbykirke, som beboerne så klart ønskede. Det strømmede ind med bidrag til opførelsen, næsten hver eneste husstand bidrog til indsamlingen, eksempelvis bidrog i samlet flok teglværksarbejderne hver især med en timeløn. Man talte ligefrem om "gavernes kirke". Kirkekomiteen havde henvendt sig til daværende kronprins Frederik, den senere kong Frederik IX, og fået tilladelse til at opkalde kirken efter ham. Grundstenen blev lagt den 17. april 1943, og den første søndag i advent, den 3. december 1944, kunne kirken indvies under festlige former. Ved indvielsen var byggeudvalget trukket i stiveste puds. Her ses fra venstre sognerådsmedlem købmand Laursen, tømrermester Thorvald Pedersen, gartner M. Jensen, Bækkelund, og bankbestyrer Jürgensen.



Ved Frederikskirkens 50 års jubilæum i 1994 kom pressefotograferne og ville fotografere den jubilerende kirke. En fotograf mente, at han var gået forkert: det var jo ikke en gammel, middelalderlig landsbykirke, han skulle fotografere, men en bygning på kun 50 år! Kirkekomiteens intentioner var lykkedes. I øvrigt bliver kirken flittigt brugt. Myten om "de tomme kirker" passer ikke her. Frederikskirken var i de første år annekskirke under Holme sogn, betjent af sognepræst Aage Knudsen fra Holme. Foruden

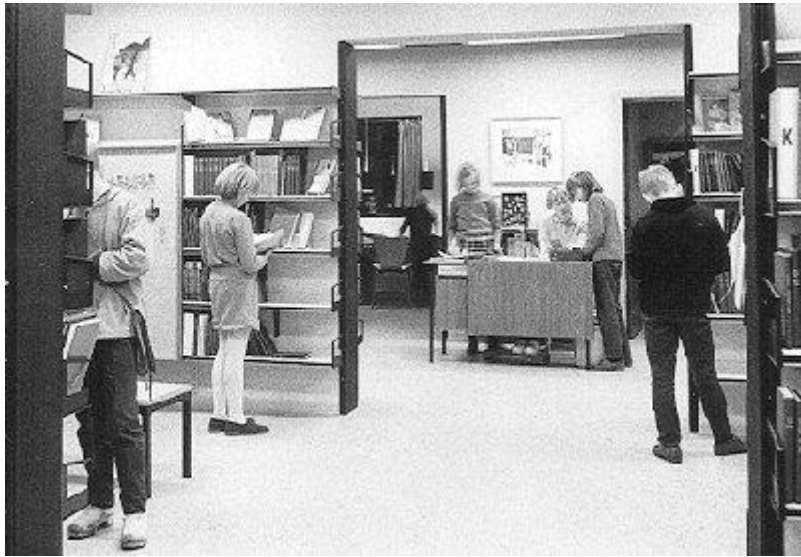
Fredrikskirken havde han også Tranbjerg Kirke som anneksskirke. Fra 1949 blev Skåde Sogn udskilt som et selvstændigt sogn med indsættelse af egen sognepræst Orla Højsgaard, fra 20. november. I 1996 er Skåde Sogn, hvorunder Højbjerg og Saralyst er en del, et sogn på godt ni tusinde beboere.



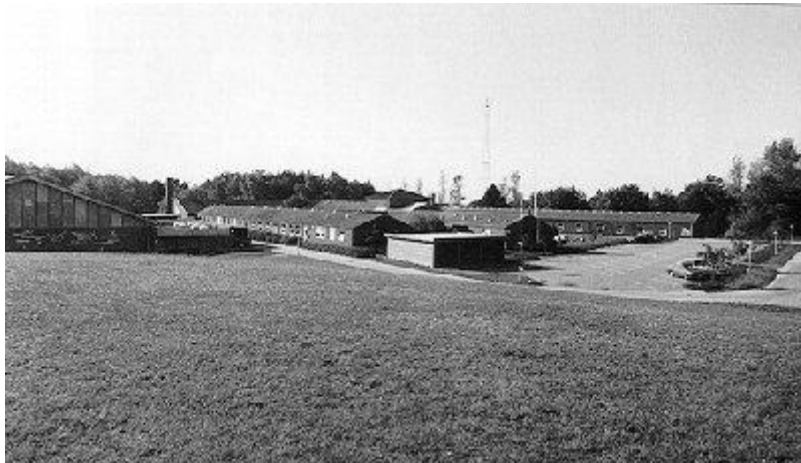
I trit med udviklingen har også skolevæsenet i Højbjergområdet ændret sig, og vi er i den situation, at alle de implicerede bygninger er bevarede, så vi kan overskue udviklingen. Det gælder den gamle landsbyskole i Skåde fra 1700-tallet, en køn og beskeden, men ganske gedigen bygning på Oddervej nr. 180. Den er i dag privatbolig. Efter mere end hundrede års brug som landsbyskole blev den i 1906 afløst af en nybygget skole lige overfor på landevejen, den stadig eksisterende *Skåde skole*. Den er med tilbygninger og ændringer fulgt med tiden, men hovedbygningen er stadig den samme som den, hvor førstelærer Bispeskov og senere skoleinspektør Hans Pedersen i sin tid residerede og satte deres præg på ungdommen med fast og venlig hånd.



Beboerne i Saralystkvarteret sendte deres børn til Holme skole. Da børnetallet voksede og bebyggelsen tillige flyttede sig, efterhånden som Saralystkvarteret og det centrale Højbjerg blev udbygget, blev man i løbet af 1930'erne klar over, at et stort, moderne skolebyggeri blev nødvendigt, og den 21. august 1937 blev grundstenen til *Kragelundskolen* nedlagt under stor højtidelighed og med megen forventning. Arkitekt var O. Sahl, og skolebyggeriet fungerede til dels som beskæftigelsesarbejde for arbejdsløse. Kragelundskolen kom godt i gang, men den 9. april 1940 begyndte den tyske besættelse af Danmark, og den kom jo til at vare 5 år. Det medførte beslaglæggelse af mange offentlige bygninger, blandt andet også af den nye skole. Da det gik hårdest til, måtte man sprede eleverne over mange tilfældige undervisningssteder, hvor man nu kunne finde plads, f.eks. måtte man inddrage forhallen til Rio-biografen til klasseværelse og undervisningssted. Efter 1945 er Kragelundskolen flere gange blevet udvidet og moderniseret, og den fremtræder i dag som et stort og tidssvarende skolekompleks.



Kragelundskolen og det liv, der udgår fra den, har naturligvis i høj grad været med til at præge beboerlivet i Højbjerg: skolekomedier, lærerrevyer, skoleballer og skolefester, lejrskoler til skolens lejrskole "Kragereden", lærernes engagement i lokalsamfundets hverdag. Eksempelvis begyndte bibliotekssagen i Højbjerg med, at Kragelundskolen åbnede sit bibliotek for offentligheden, så at andre end skolens elever kunne låne bøger. Fra denne beskedne begyndelse udviklede der sig en ret omfattende og velfungerende biblioteksvirksomhed. Efter nogle år på skolen fik folkebiblioteket lokaler på Lysenggård på L.A. Rings Vej og senere igen i nybygningen "Biblioteksgården" på Oddervej (billedet). Den blev bygget som et midlertidigt hjemsted for biblioteket, indtil der blev råd til en mere permanent løsning. En aktiv og inspirerende drivkraft i bibliotekssagen var Kragelundskolens viceinspektør Karen H. Kidde, som tillige var medlem af sognerådet. Så kom kommunesammenlægningen, og den midlertidige løsning har foreløbig været i mere end 25 år!

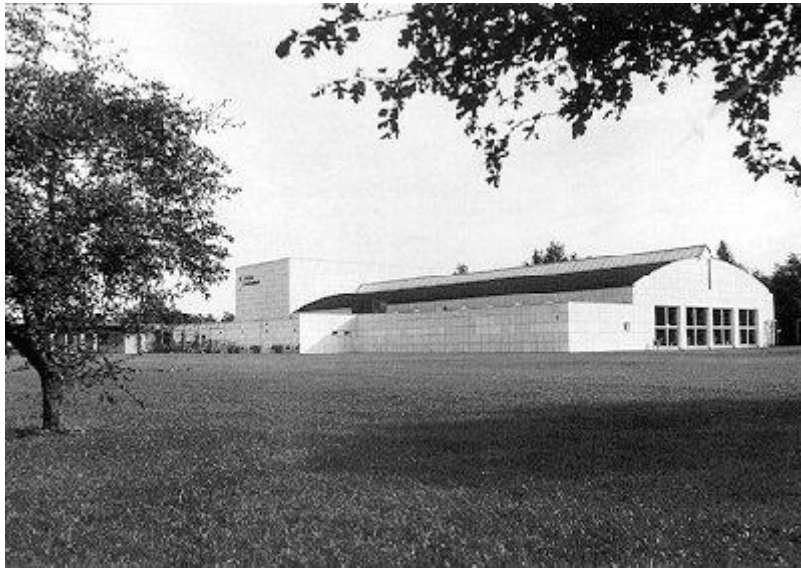


Højbjerg er i løbet af dette århundrede blevet et område, hvor forskellige institutioner har fundet det formålstjenligt at placere sig. Her kan eksempelvis nævnes *Hans Jansens Hjem* på Egernvej, der som et beskedent behandlingstid for gigtplagede patienter i en privat villa har udviklet sig til et moderne og velrenommeret gigtsanatorium.

Uddannelsesinstitutioner af mange slags har placeret sig i Højbjerg-Skåde-området. Det gælder f.eks. *Unge Hjem Efterskole* på Brunbakkevej i Skåde (billedet), grundlagt af indremissionær Hans Munck som kristen folkehøjskole, i dag videreført som en moderne efterskole på et kristent grundlag for lærelysten ungdom.

Også *Diakonhøjskolen*, der uddanner unge til socialt og humanitært arbejde, også med en kristen livsholdning som grundprincip, flyttede efter en række år ved Dalgas Avenue ud til større og bedre egnede bygninger i Højbjerg, beliggende i umiddelbar nærhed af Amtsgården.

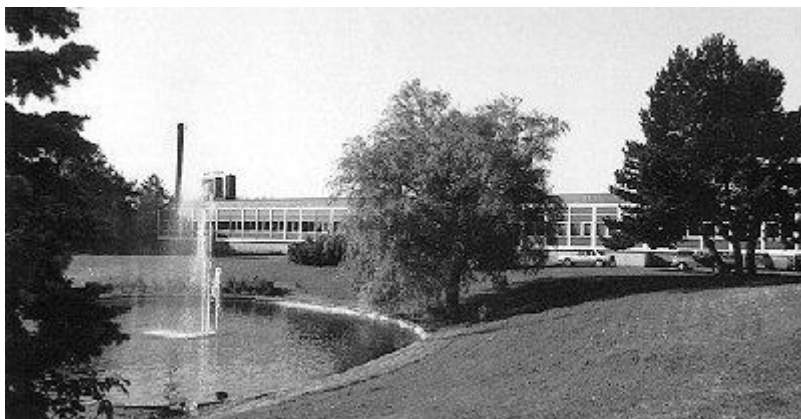
Senest er *Den Sociale Højskole* flyttet til Højbjerg-Skåde-området ind i en stor og velegnet bygning, oprindeligt bygget til erhvervsmæssige formål.



Sport og idræt har gode kår i Højbjerg-området. I dag er idrætsfaciliteterne koncentreret på den lave Lyseng med badmintonhal, svømmehal (billedet), fodbold- og håndboldbaner. Højbjerg Idrætsforening har skiftet navn og til dels formål flere gange: Skaade Boldklub, fra 1902, Kragelund Idrætsforening (1936), Idrætsforeningen Lyseng (1970), Højbjerg Badmintonklub. Også idrætspræstationer har været anledning til at Højbjergs navn er blevet nævnt med hæder rundt omkring. Tænk om f.eks. en lokal badmintonstjerne som Camilla Martin skulle have stillet op for en klub, der hed "Skidenpyt Badmintonklub"! Nej vel? Jo, sportsudøvelse er en vigtig del af Højbjergs kulturliv og har gode ydre rammer.

BILLEDER AF HØJBJERGS HISTORIE :

Erhvervsvirksomheder



Mange industrivirksomheder har deres oprindelse inden for det sidste halve århundrede i Højbjerg og har fra en beskedent start vokset sig store og har gjort Højbjergs navn kendt viden om. Her skal nævnes storevirksomheder som *Højbjerg Maskinfabrik* (billedet), der startede som et beskedent værksted i 1945 og som har udviklet sig til en verdensomspændende virksomhed med filialer både herhjemme og i udlandet. Fabrikken har specialiseret sig i fremstillingen af hydrauliske lifts, hvor den er blandt verdens førende, et meget stort industriforetagende, som også har gjort selve fabriksbyggeriet tiltalende. Set udefra, med springvand og grønne plæner, kan man komme i tvivl: er dette en fabrik eller en højskole eller måske en anden kulturinstitution?

Møllers Møbelfabrik tæt derved på Oddervej er ligeledes en vidtspændende virksomhed, som der med rette går ry af. Den havde en overgang til huse under betydelig mindre forhold i en længe af Lysenggård på L.A. Rings Vej, men er i dag en stor industrivirksomhed, der gør dansk møbelhåndværk og -industri kendt i den store verden.

Postdistriktet Højbjerg er meget omfattende og dækker faktisk også en del industrielle virksomheder, der geografisk nærmest knytter sig til det store industri kvarter i Holme, Viby eller Slet.

Kilder:

Bernhardt Jensen og Peder Jensen:
Marselisborgskovene.
(Universitetsforlaget i Århus, 1964)

Jesper Laursen:
Fortidens sport i Århuskovene.
(Jysk Arkæologisk Selskab/Forhistorisk Museum Moesgård, 1982)

Poul Harris:
Marselis-slægten, blade af dens historie
(Forlaget Centrum, 1980)

Inge Buhl:
En boligforening og dens afdelinger
(om Højbjerg Andelsboligforening, 1992)

Oplysninger fra Holme-Tranbjerg kommunes gamle protokoller.

Trap: Danmark, Århus Amt
(4.udg, 1926 og følgende udgaver)

Jørgen Thorsted:
Af Kragelunds historie (1970)

Stina Christiansen:
Af Skådes Lokalhistorie
(hidtil utrykt afhandling, 1996)

Højbjerg lokalhistoriske Samling ved Aksel Rasmussen:
Folk fra Skåde (1995)

Bo Fritzbøger: Hovedgårdsdrift og godsøkonomi.
Landbohistorisk Tidsskrift 1980

Søren Olesen:
Det danske landbrug 1815-1830, en undersøgelse af det danske landbrugs
produktions- og afsætningsforhold.
Landbohistorisk Tidsskrift 1980

Fotografer:

For de fleste billeders vedkommende er fotografen ukendt. Fotograf Poul Pedersen er ophavsmand til billederne s. 9, 30, 40, 41 og 42. De øvrige billeder er udlånt af Lokalhistorisk Samling, Højbjerg.

